

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.060>
УДК 811.161.2:802.82'04(03)

Ю.В. ОСІНЧУК, кандидат філологічних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник відділу української мови
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
вул. Козельницька, 4, м. Львів, 79026
E-mail: osinchuk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4045-1044>

ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКИХ ГРАМОТ XIV СТОРІЧЧЯ У «СЛОВАРЕ ДРЕВНЕРУССКОГО ЯЗЫКА (XI–XIV ВВ.)»

У статті проаналізовано лексику українських грамот XIV сторіччя, залучених до джерельної бази «Словаря древнерусского языка (XI–XIV вв.)». Установлено, що мовний матеріал українського походження в ділових текстах інтерпретовано як складник російської мовної традиції. Виявлено, що грамоти XIV сторіччя суттєво поповнюють реєстр цього словника; у низці багатозначних слів окремі значення або підзначення витлумачено винятково на підставі українських ділових текстів, а перші фіксації деяких лексем репрезентовано тільки матеріалами грамот. З'ясовано, що грамоти XIV сторіччя засвідчують сформованість найважливіших українських мовних рис, які в цей період уже чітко вирізняють українську мову як окрему лінгвальну систему у слов'янському світі, а отже, унеможливають їх трактування як давньої російської лексики.

Ключові слова: грамоти XIV сторіччя, лексика, мовні риси, реєстрове слово, історичний словник.

У сучасному українському мовознавстві актуальним і надалі є опрацювання різночасових українських писемних текстів¹. Серед пам'яток української мови особливо цікавлять дослідників джерела періоду Русі до XIV сторіччя, що їх здебільшого через різні об'єктивні та суб'єктивні

¹ На сьогодні методом метаграфування (а також факсимільного видання) опубліковано значну кількість різножанрових українських писемних джерел, оригінали яких зберігають не лише в Україні, а й поза її межами (Італія, Польща, Франція, Австрія, США, Росія та ін.). «Систематичну працю над опублікуванням українських писемних пам'яток розпочато в Академії наук 1958 р. з постанов IV Міжнародного з'їзду славистів (Москва), який першорядним завданням славистики про-

Цитування: Осінчук Ю.В. (2026). Лексика українських грамот XIV сторіччя у «Словаре древнерусского языка (XI–XIV вв.)». *Українська мова*, 1 (97), 60–75. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2026.01.060>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Статтю опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

чинники зберігають у російській державі й іменують як «спільноруські» (рос. «общерусские») пам'ятки.

Грунтовне вивчення джерельної бази російських історичних словників, зокрема «Словаря древнерусского языка (XI—XIV вв.)» (далі — СДЯ) та «Словаря русского языка XI—XVII вв.» (далі — СлРЯ), виявило сотні різностильових та різножанрових давньоукраїнських писемних пам'яток XI—XIV сторіч: Збірник Святослава 1073 р., Життя Федора Студита XII ст., Життя Феодосія Печерського XII ст., Кормча Єфремівська XII ст., Рязанська кормча 1284 р., Сказання про Бориса і Гліба XII ст., Руська правда 1280 р., Хроніка Георгія Амартола XIII/XIV ст., Палея 1406 р., Троїцький збірник кін. XIV ст., Лаврентіївський літопис 1377 р., Іпатіївський літопис бл. 1425 р. тощо², що стали об'єктом лексикографічного опису російських мовознавців. Тривалий час ці дослідження використовували для обґрунтування концепції про Русь як російську державу, яка нібито об'єднувала «три братні народи», визнаючи провідну роль саме росіян (Лукінюк, 2012, с. 127—128). В.М. Мойсієнко відзначав, що «загалом російські науковці-гуманітарії вже понад 200 років проводять «спецоперацію» з поширення викривленої російської історії у світі. Вони послідовно нав'язують світовій гуманітаристиці міф про спільну до XIV ст. для українців, росіян і білорусів давньоруську народність, давньоруську культуру, мову і писемність, а деякі з них, зокрема А. Турилов, подовжують його навіть на XV ст.» (Мойсієнко, 2025, с. 51). Це, з одного боку, створює штучну видимість історичної тягlosti російської мови й писемности від Руси до сучасної РФ, а з іншого, — перетворює українську та білоруську мови й культури на «вторинні», «діалектні» або «пізніші відгалуження».

Застосований у СДЯ підхід щодо залучення як джерел словника «переважно писемних пам'яток давньої Руси до епохи формування сучасних східнослов'янських народів і мов»³ (СДЯ I, с. 7) (підкреслення наше. — Ю.О.) ігнорує виразні українські риси, зафіксовані в текстах уже від XI сторіччя, і фактично заперечує право українців на власну мовну генезу, відсуюючи початок формування української мови на кілька сторіч пізніше, ніж

голосив формування джерельної бази історичних досліджень слов'янських мов. 1961 року започатковано першу в україністиці власне лінгвістичну джерелознавчу серію *Пам'ятки української мови*. Відбір писемних джерел для публікування в цій серії був детермінований потребою повного представлення в джерельному матеріалі: 1) різних хронологічних зрізів розвитку української мовної системи; 2) її географічних (діалектних) варіантів; 3) стильових та жанрових зрізів української літературної мови (Пуряєва, Коца, Бабенчук, 2022, с. 54).

² В Інституті мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР у 80-х роках ХХ ст. було започатковано роботу над «Словником старослов'янської мови східнослов'янської редакції XI—XIII ст.», а 1987 року в Києві опубліковано його проспект (ССМ-СР проспект), до списку джерел якого увійшло 93 пам'ятки зазначеного періоду, зокрема: 49 Євангелій, 8 Апостолів, Апокаліпсис, 13 Псалтирів, 10 Паремійників, 2 кормчі, 7 службників, 3 уривки (Коца, Пуряєва, 2025, с. 9).

³ Тут і далі переклад цитатного матеріалу — наш (Ю.О.).

це було насправді. З огляду на це в сучасному мовознавстві дедалі гостріше постає питання про коректність мовної атрибуції джерельного матеріалу. Проблема полягає не лише в інтерпретації окремих лексем, а й у принципах формування самого реєстру словника, який уможливорює залучення різноареальних мовних явищ до умовно «спільного» фонду.

Мета нашої статті — схарактеризувати лексику староукраїнських грамот, уведено до реєстру російських історичних словників, зокрема до СДЯ; з'ясувати принципи її лексикографійної інтерпретації і мовної атрибуції; оцінити внесок цього матеріалу у формування реєстру та семантичної структури словника.

Зауважимо, що українські грамоти зазначеного періоду вже були об'єктом вивчення мовознавців, істориків, культурологів, адже документальний матеріал у них «доволі розмаїтий, відображає широку географію і пов'язаний з конкретними реаліями території та діяльності людей, які на ній жили і працювали» (Купчинський, 1997, с. 333).

Вивчивши детальніше тексти грамот, М.М. Пещак зазначила, що їх написано староукраїнською мовою «від імені польських королів, руських і литовських князів, молдавських господарів. В Україні грамоти писалися у Луцьку, Львові, Києві, Галичі, Коломиї, Турійську-Володимирському, Вільхівці, Острозі, Вільчі та ін.» (Пещак, 2007, с. 121).

Кожна з українських грамот має свою історію, і кожна грамота — це свідчення історії, культури й духовного менталітету українців. Цінність цих текстів для нас полягає насамперед у тому, що вони відбивають активну живу українську мову XIV сторіччя.

Джерельну базу СДЯ становлять 43 українські грамоти XIV сторіччя (СДЯ I, с. 9), опрацьовані за авторитетними вітчизняними виданнями, зокрема: «Українські грамоти. Том перший: XIV в. і перша половина XV в.» (Грамоти XIV—XV) та «Грамоти XIV ст.» (Грамоти XIV). Ці пам'ятки охоплюють різні функціональні типи — дарчі, підтвердні, купчі, жалувані, договірні, присяжні, розсудові, правові, розмежувальні (Кровицька, 2005, с. 42—43).

Із-поміж українських грамот ранньої фіксації досліджуваного періоду, залучених до списку джерел СДЯ, — «Грамота великого князя литовського Кейстута та його брата волинського князя Любарта торунським купцям, після 1341 р.» (СДЯ I, с. 33), а серед останніх текстів назвемо такі: «Купча грамота львівського воєводи Мацини на село Шидлов і дворище Жаворонковича, придбані паном Ключом у Ходора Шидловського, 1400 р.» (СДЯ I, с. 40); «Присяжна грамота стародубського князя Олександра Патрикійовича на вірність (у разі смерті Вітовта) королеві Ягайлу і Короні польській, 1400 р., 31 грудня» (СДЯ I, с. 40); «Грамота вкладна Лук'яна Шуби Лаврашівському монастиреві на землю та угіддя, XIV ст.» (СДЯ I, с. 40) та ін.

Зазначимо, що лексикографійне опрацювання мови грамот XIV сторіччя виконували укладачі «Словника староукраїнської мови XIV—XV ст.»

за редакцією Л.Л. Гумецької (ССУМ^{14–15}; СДЯ I, с. 9)⁴. До цього лексикону залучено, наприклад, такі тексти: «Жалувана грамота польського короля Казимира Великого слугі своєму Івану на дворище Занево і Микитино з угіддями у Перемишльській волості, п. 1349» (ССУМ^{14–15} 1, с. 24); «Договірна грамота литовсько-руських князів Явнута, Кейстута, Любарта, Юрія Наримонтовича і Юрія Коріатовича з польським королем Казимиром Великим та мазовецькими князями Зимовитом і Казимиром, 1352 р.» (ССУМ^{14–15} 1, с. 24); «Купча грамота Петра Радціовського у Анни Радивонкової на землю з млином, корчмою і половиною ставу, 1359 р.» (ССУМ^{14–15} 1, с. 24), «Продажна грамота Хоньки Васкової, жінки Дядьковича, на Калеників монастир протодиякону Івану Губці та його братові Ходору, 1378 р.» (ССУМ^{14–15} 1, с. 24); «Дарча грамота Чурили Бродовського князю Федору Даниловичу та його дітям на село Бродово, 1385 р.» (ССУМ^{14–15} 1, с. 24); «Жалувана грамота короля Ягайла слугі Ходку Чемеричу на села Надієво і Кропивники, 1399, 1 жовтня» (ССУМ^{14–15} 1, с. 26) та ін.

Після назви кожної грамоти у списку джерел СДЯ у квадратних дужках подано скорочену назву видання, з якого взято джерело, номер грамоти в цьому виданні та рік створення пам'ятки, а в умовних скороченнях також зазначено ремарки, що засвідчують південно-руське чи західно-руське походження тексту, напр.:

• Гр 1368 (ю.-р.) — Грамота купчая львовского местича Ганька Сварца Олешке Малечковичу на село Ширцу, 1368 г. Хран.: ВСз. Изд.: Розов, № 8. [Пешак, № 21: 1 января 1368 г.] (СДЯ I, с. 35);

• Гр ок. 1392 (4, з.-р.) — Грамота поручная князей и бояр западно-руских кн. Скиргайлу за Гридка Константиновича, ок. 1392 г. (Розов) или до 1392 г. (АЮЗР I, № 2; Срезневский, 1882, ст. 270). Хран.: ЦГАДА. Изд.: Розов, № 25. [Пешак, № 54] (СДЯ I, с. 38);

• Гр 1399 (1, ю.-р.) — Грамота жалованная польского короля Владислава Ягелла своему слуге Ходку Чемеричу на села Надево и Кропивники, 1 октября 1399 г. Хранилась в архиве кн. Сангушков в Словуте. Изд.: Розов, № 32. [Пешак, № 79] (СДЯ I, с. 39).

Залучення такого масиву актового матеріалу мало б забезпечити репрезентацію живої мовної стихії тогочасних українських земель, проте укладачі СДЯ потрактували ці явища лише як зародкові. Зокрема, у передмові зазначено, що грамоти XIV сторіччя «відображають деякі риси староукраїнської та старобілоруської мов, які [тільки] формуються» (СДЯ I, с. 9). Таке твердження штучно звужує статус староукраїнської мови, подаючи її не як сформовану систему, а як перехідний етап у межах уявної «давньоруської» цілісності.

⁴ «До Лексичної картотеки цього словника увійшло майже 1000 пам'яток світського характеру, написаних староукраїнською мовою. Незважаючи на їхнє територіальне походження, для створення картотеки брали для розписування суцільні тексти, серед яких: переклад статуту Казимира III, описи замків, люстрації земель, грамоти, а також окремі написи зібрані з різних артефактів» (Кровицька, Осінчук, 2021, с. 269).

З огляду на це проаналізуємо детальніше місце й роль українських грамот XIV сторіччя у структурі СДЯ та принципи їх лексикографійного представлення. Це дасть змогу з'ясувати, як такий репрезентативний корпус текстів інтерпретовано в межах концепції «спільности».

Насамперед зазначимо, що в опублікованих томах СДЯ зафіксовано низку лексем з українських грамот, які поповнюють його реєстр. Водночас аналіз джерельної бази свідчить, що деякі з них у словникові представлено лише одиничними ілюстраціями, причому взятими винятково з українських джерел, напр.:

• **вѣдомость** 'достовірність': то есмо оучинили с паны радами нашими за его вѣрныи послoughи и на лѣпшоую вѣдомость печа(т) нашуо казали есмо привісити. Гр 1383 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 289);

• **вѣновати** 'передати дружині у власність грошову суму або частину майна': свѣдую то своимъ. листомъ... иже пришедь. передъ насъ. панъ гервасъ. и вѣноваль. и оправиль. своєю женѣ варварѣ сто гривень на своємъ селѣ... на своєю вотнинѣ. Гр 1398 (1, ю.-р.) (СДЯ II, с. 294—295). Ідентичну цитату подано у СлРЯ (СлРЯ 2, с. 76);

• **вѣчистыи** 'віковичний, споконвічний': се та князь гаріа холмьскіи... по см̄рти с̄на моєго княза семена придали єсмо к ц̄рк̄ви б̄ж̄ои преч(с)тои б̄гом̄тре на б̄гом̄оле вечистое села стрижово слепче космово. Гр 1376 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 308); пор.: **вѣчистый** (СлРЯ 2, с. 131);

• **головьныи** 'головний, старший за становищем': и ѣще к тымъ. Бекгичъ. и Турдучакъ. Берди. Давыдъ Тикна. головнии. мои были слуги. и тии стали намъ ворогъ. Гр 1393 (1, ю.-р.) (СДЯ II, с. 349);

• **договорити** 'договоритися, укласти договір': азъ панко. слуга. королевъ. та(к) есмь. оумолвилъ. и договориль со княземъ скиригаиломъ. и срокъ есмь. оучиниль. Гр 1387 (2, з.-р.) (СДЯ III, с. 33);

• **доконатиса** 'стати, відбутися, мати місце': а доконалоса тоє дѣло, оу годѣ (!) лучици. в н̄длю. Гр 1388 (2, ю.-р.) (СДЯ III, с. 38);

• **докторь** 'учений ступінь, доктор': на то жъ дали есмы сю грамоту... а при томъ были ч̄сныє люди, панъ х̄р̄щ̄н̄ко зегловьскіи и докторь с̄тославъ. Гр 1387 (1, з.-р.) (СДЯ III, с. 39);

• **дѣльница** 'частина спадщини, маєтку, уділ': а пришедъши предъ наше обличье. и передъ земланы. панъ вольчко... и с пани ходьковою женою. и съ єѣ дѣтьми. и затемъ єѣ клюсомъ. поєдналисѣ. о села вшитка. о дѣльницю. ш(т)дѣлили вольчка ш(т) себе. Гр 1393 (4, ю.-р.) (СДЯ III, с. 162) тощо.

У словникові зафіксовано чимало реєстрових слів, до яких подано по дві, три, чотири й більше ілюстрацій, знову ж таки лише з українських грамот, напр.:

• **городь** 'укріплене місце з оборонними спорудами, город': тогда городо на(ш) галичъ. ис тою волостию. Гр 1388 (1, ю.-р.); коли бы. которыи неприатель своєю силою облогло. тото исныи город(д) галичъ. Гр 1388 (1, ю.-р.); пак ли бы тото исныи. городо силою оузато. а мы оужды имае(мо) ты исныи д̄ тисачи рублии имо воротити. исполна. Гр 1388 (1, ю.-р.) (СДЯ II, с. 392);

• **вѣрность** ‘вірність’: голдованіє и вѣрность. и послушьство. Гр 1388 (2, ю.-р.); со вси(м) своими землами и гро(д). з боары и с людьми. вѣрность праваа. и неизрушистаа. слюби(л). Гр 1388 (2, ю.-р.); королицы польской. и ихъ дѣтемь. и корунѣ польской. голдовали єсмо вѣрно и право. неизруженою вѣрностью. Гр 1388 (4, ю.-р.); наша присага. и наша вѣра... чистаа вѣрность, и полна, будемь держа(т). тому истому королеви. Гр 1388 (4, ю.-р.) (СДЯ II, с. 302);

• **дѣднина** ‘власність, успадкована від діда, дідизна’: купиль пань петрашь дѣдицтво в анъны радивоньковоѣ дѣднину єє. Гр 1359 (ю.-р.); и продалъ пану клюсови. свою дѣднину. на іма шидловъ. Гр 1400 (1, ю.-р.) (СДЯ III, с. 151);

• **дѣдичство** ‘власність, одержана у спадок, спадщина’: хочеть ли самъ король заплатити за нь. а его дѣдичство собѣ оузати. Гр 1350 (1, ю.-р.); купиль пань петрашь дѣдицтво в анъны радивоньковоѣ. Гр 1359 (ю.-р.); коупиль пань петръ радцѣовьскіи. дѣдицтво пнекольтъ оу шюлжичювъ оу хлипла. Гр 1366 (2, ю.-р.); коупиль пань ганько... в олешка... дѣдичство на щирку. Гр 1368 (ю.-р.) (СДЯ III, с. 151);

• **замѣнити** ‘замінити’: воленъ продати. воленъ замѣнити тако доброму тако єсть самъ. Гр 1378 (1, ю.-р.); воленъ продати. воленъ, замѣнити. воленъ кому ѡ(т)дати. Гр 1391 (ю.-р.); волѣнь продати. замѣнити. Гр 1394 (ю.-р.); тогды има то село замѣни(т). продати. тако доброму, ако и самъ. Гр 1399 (1, ю.-р.) (СДЯ III, с. 328) тошо.

Наведені приклади підтверджують, що українські грамоти — не лише джерело ілюстрування, а єдина фактична підстава для лексикографічної фіксації деяких реєстрових одиниць чи значень. Попри їх загальну кваліфікацію як «давньоруських» такі лексеми не мають відповідників у пам’ятках інших ареалів, що заперечує їх належність до уявного «спільного» фонду.

Часто у словникові окремі значення багатозначних слів підтверджено лише ілюстраціями з українських грамот. У такий спосіб укладачі СДЯ поширили семантичні особливості лексем, притаманні саме українському ареалу XIV сторіччя, на весь «загальноруський» мовний простір. Це спричинило неточність у висвітленні мовної ситуації: питомі українські значення постали не як самобутні регіональні явища, а як складники штучної давньоруської єдності. Наприклад, до реєстрового слова **вѣстоупатиса** подано 5 значень, перше з яких ‘входити кудись, вступати в межі чогось’ представлено лише цитатами з українських грамот, пор.: как не вѣстоупатиса на ту землю, што кна(з) костантинъ да(л) местерю... съ своею грамо(т) и съ печатью. Гр 1264 (з.-р.); бискупъ имеет ловити. на своей половинѣ. а викгаилови са оу таа ловишча. не оуступати. Гр 1398 (3, з.-р.) (СДЯ II, с. 222). Див. ще такі словникові статті полісемійних слів:

• **выйти** 4. ‘пройти, закінчитися (про час)’: А пса(н) оу полоцку оу четвергъ, четвертоѣ недли поста. Марга. оу шестыи (днѣи) по божье(м) наротемь [так!] вышло. лѣ(т). тиса(ч). и четыри ста. безъ ѡдино(г) лѣта. Гр 1399 (4, з.-р.) (СДЯ II, с. 243);

• **вѣданиє** 3. ‘повідомлення’: коли есмь первое сѣлъ на цѣрскомъ столѣ тогда есмь. послалъ былъ к вамъ Асана и Котлубугу. вамъ дати вѣданиє. Гр 1393 (1, ю.-р.); Мы великий кнѣзь витовтъ даемъ вѣданье всѣмъ. кто на сеи листъ оуозреть или слышитъ. Гр 1399 (2, з.-р.) (СДЯ II, с. 287);

• **господарь** 2. ‘титул верховного правителя’: а што ко(л) ш(т) кого оуслышу. на господара нашего. лихо или добро того... оутаити господара нашего велико(г) корола. Гр 1386 (3, ю.-р.) (СДЯ II, с. 366);

• **госпожа** 3. ‘титул великої княгині, королеви’: велебному. г(с)пдрю... и тѣ (ж) велебной г(с)жи адвизѣ. королици польской. Гр 1388 (4, ю.-р.) (СДЯ II, с. 371);

• **копа** 1. ‘одиниця лічби’: А пить могоричь оу быбицкого оу домоу за копу грошии. Гр 1359 (ю.-р.); даль, имъ панъ ватсѣвъ .̄. копъ гро(ш) вѣсного срѣбра. Гр 1370 (ю.-р.); а к тому дворище жаворонковича. тѣ естъ продалъ, за .̄. копъ. русскихъ. безо дву копу. Гр 1400 (1, ю.-р.) (СДЯ IV, с. 262) тощо.

У низці словникових статей першу фіксацію лексем автори виконали винятково за матеріалами грамот. Застосована у СДЯ модель лексикографійного опрацювання джерел спрямована на штучне розширення хронологійних меж російської мови: залучення українського матеріалу XIV сторіччя створює ілюзію її неперервної тяглости від давньоруської доби.

У такому разі для первинної ілюстрації слова укладачі іноді подали два або більше прикладів з українських ділових текстів, як-от:

• **выкупити** ‘викупити’: а рокъ ш(т) спсва днѣ. а до спсова днѣ. аже не выкупить его на тотъ рокъ, имѣеть держати то село. опать до другого року. Гр 1386 (1, ю.-р.) (СДЯ II, с. 244);

• **верхънии** ‘який знаходиться вгорі за течією річки’: а и юще даль юсмь юму. ловища оуюноваа што изьбищного перевоза поперекъ вольшины. верхънии конецъ. шбѣздомъ. Гр после 1349 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 270);

• **вѣра** ‘вірність, чесність’: а мы слубоуемо ему. при нашеї вѣри. и е брату роману, и него дѣте(м). тѣхо .̄. тисачи рубліи. воротити исполна. Гр 1388 (1, ю.-р.); наша присага. и наша вѣра и чѣтъ. Гр 1388 (4, ю.-р.); тому истому королеви... слубуємъ держати. цѣлюю правду и чиста вѣра. с наши(м) дѣтми и с наши(м) послѣдки. Гр 1388 (6, ю.-р.) (СДЯ II, с. 299);

• **жаловати** 2. ‘зглянутися, змилюватися’: а жалова(л) ма кна(з) скирикгаило. тоє серебро. принести. Гр 1387 (2, з.-р.); г(с)дрь. нашъ, мильи. бра(т). и его кролеваа. бѣе. мѣсти. адвига. жаловали ма. и дали ми. землю. Гр 1393 (2, ю.-р.); про то. слубую. и слубили есмо. нашему. г(с)дрю. кролю. влодиславу... служити. вѣрну. быти. и послушну с тымъ, со всѣмъ, чи — ма жаловали. Гр 1393 (2, ю.-р.) (СДЯ III, с. 231).

Зауважимо, що в опублікованих томах СДЯ важливе значення мають слова з українських грамот, які не властиві російській мові, проте активно функціують в українській, напр.:

• **глинаръ** ‘той, хто обмазує глиною хату’: А глинарюмъ што лѣпѣли около дому... њмъ даваль, то шистъ гривень платиль юсмъ. Глинарюмъ. Гр 1386—1418 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 329);

• **кожьныи** ‘кожний’: мы велики(и) князь витовтъ ведомо чини(м) кожномуу добромуо кто коли на се(і) листь позри(т). Гр 1383 (ю.-р.) (СДЯ IV, с. 236);

• **млинь** ‘млин’: ана продала... поль става и со млиномъ и съ коръчмоу и землеу и съ з дворищи и со всѣмъ што коли шѣа њѣ прислушало. Гр 1359 (ю.-р.); што жь былъ. братъ нашъ кна(з). Юрьи. Коръатови(ч). придалъ млинь. къ цркви... то и мы. князь. Олежанъдро. потверживаемъ. того своимъ. листомъ. Гр 1375 (ю.-р.); мы князь. Олежанъдро... дали њсмо на вѣки тои млинь и мѣсто. оу млина къ цркви... а кого. коли. исыпрачютъ. людии. к собѣ. оу томъ мѣстѣ. оу млина. тыѣ люди далъ њсмъ имъ. со всѣмъ, правомъ. Там же; а ко млину. граница. горѣ. Смотричемъ. до мосту, а доловъ Смотричемъ. што дуброва, межи Ходорковымъ селомъ тоѣ дубровы. половина. ко млину. Там же; оуздала њсть. тотъ мунастырь... со всѣмъ объѣздомъ. и со всѣми границами... и з болоты. и съ рѣками. и со млиномъ. и сычемъ. и с колодаземъ. Гр 1378 (2, ю.-р.) (СДЯ IV, с. 553);

• **свѣдокъ** ‘свідок’: а на то свѣдоци панъ мартинъ воевода, панъ олешко ганчиньский. Гр 1386 (1, ю.-р.) (СДЯ II, с. 257);

• **тесла** ‘столяр’: приухаль клепахъ на стго ѡкуба днѣ днѣ. лежалъ призираа тоѣ роботы, коли имѣлъ .ї̄. тесль. на недѣ(л). а коли .с̄. тесль. а то на каждую недѣлю, каждому тесль, даваль... њсти и пити. Гр 1386—1418 (ю.-р.) (СДЯ XIII, с. 518) тощо.

Прикметно, що у СДЯ задекларовано принцип діахронної тотожності слів і морфем, згідно з яким реєструю одиницю подано у формі, що відображає фонемний склад найдавнішого періоду (СДЯ I, с. 10—11). Свою відмову від диференціації джерел укладачі обґрунтували тезою, що хоч ретроспективно в діалектному різноманітті й «неважко побачити особливості російські, українські чи білоруські», проте для XIII—XIV сторіч цього нібито «робити не можна», оскільки тогочасні діалектні зони «не збігаються з майбутнім мовним членуванням східних слов'ян» (СДЯ I, с. 8).

Однак аналіз ілюстративного матеріалу свідчить про зворотне: така методологія настановою свідомо ігнорує зафіксовані в українських текстах питомі фонетичні та графічні особливості [в одній словниковій статті об'єднано всі морфологічні, графічні, фонетичні, діалектні варіанти (СДЯ I, с. 11)]. Зокрема, до реєстру не введено варіантів, що відбивають чергування *в//у* на початку слова; сплутування *е—ѣ*; м'який *и*; приставний *в*; відпадіння початкового *г* чи сплутування ненаголошених *о—у*. Це дає підстави вважати, що ігнорування фонетичної та графічної варіантності в реєстрових словах — не наукова потреба, а спосіб приховати належність лексем до української писемно-мовної спадщини. Застосований принцип «тотожності» фактично нівелює ареальну специфіку матеріалу, уніфікуючи його в межах абстрактної «давньоруської» системи, яка штучно підпорядкована нормам майбутньої російської мови.

Зазначимо, що такий підхід істотно відрізняється від принципів укладання ССУМ^{14–15} ⁵, у якому ці варіанти системно запроваджено до реестру, напр.:

- **вѣноукъ** ‘внук’, в ілюстрації варіант **оунокъ**: а в то не надобѣ оуступатиса ни оунокумъ ѣѣ. ни племению ѣѣ. Гр 1359 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 186); пор.: (ССУМ^{14–15} 2, с. 478);

- **вѣръныи** ‘вірний’, в ілюстрації — **вѣрныи**: и кору(н) польской, вѣрное послу(ш)ство держа(т). подѣ присагою и по(д) ч(с)тью. Гр 1388 (6, ю.-р.) (СДЯ II, с. 302); пор.: (ССУМ^{14–15} 1, с. 231);

- **господаревъ** ‘який стосується господаря, верховного правителя’, в ілюстрації — **осподаревъ**: а не испра(ви)ва. судить намъ бѣ. и честны(и) кр(с)ть. и усподарева казнь и гроза. Гр 1386 (3, ю.-р.) (СДЯ II, с. 366); пор.: (ССУМ^{14–15} 2, с. 96);

- **граница** ‘границя’, в ілюстраціях — **граница**: а ко млину. граница. горѣ. Смотричемъ. до мосту. Гр 1375 (ю.-р.); а даль ѣсмь юму на вѣки, и дѣтьмь ѣго. со всѣмь обѣздомъ. и со всѣми границами. тако из вѣка слуша к тои пустынѣ. Гр 1378 (1, ю.-р.); оуздала ѣсть. тотъ мунастырь... со всѣмь обѣздомъ, и со всѣми границами. и землею, и сѣножатями. Гр 1378 (2, ю.-р.); а тако вѣдка продалъ ѣсть. тако самъ держаль и землею. и сѣножатями... и со всѣми оужитки што му. прислуша оу бышкувъскуи граници. Гр 1391 (ю.-р.); дали есмо и даемъ, наше село... с полемъ, с бортами. и сѣножатми. и с рѣками, со всѣмь, оужиткомъ. како к нему, из вѣку, прислушало. старыми границами. Гр 1399 (1, ю.-р.); і з дубровами, і с пасиками. со всѣми границами. Гр 1400 (1, ю.-р.) (СДЯ II, с. 386); пор.: (ССУМ^{14–15} 1, с. 260);

- **вѣдомо** ‘відомо’, в ілюстраціях — **ведомо**: мы велики(и) князь витовтъ ведомо чини(м) кожному доброму кто коли на се(с) листь позри(т). Гр 1383 (ю.-р.); Слово Тахтамышево. къ Королеви Польскому. Ведомо даемъ. нашему бра(т). ажъ есмь сѣлъ, на столѣ... Гр 1393 (1, ю.-р.) (СДЯ II, с. 289); пор.: (ССУМ^{14–15} 1, с. 227);

- **добровольно** ‘за власним бажанням, добровільно’, в ілюстраціях — **добровольно, добровулно**: а продали и оуздали ѣму добровоулно. Гр 1366 (2, ю.-р.); продалъ ѣмоу добровольно. Гр 1368 (ю.-р.); а оу ставу радивоуньковѣ ловити сѣтью ѣму добровоулно. Гр 1366 (2, ю.-р.) (СДЯ II, с. 481); пор.: (ССУМ^{14–15} 1, с. 306);

- **вѣюновыи** ‘в’юновий’, в ілюстраціях — **оуюновыи**: придалъ ѣсмь ѣму узера рыбаа за днѣстромъ... а и ѣще даль ѣсмь ѣму ловища оуюноваа што избыищного перевоза. Гр после 1349 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 286);

- **монастырь** ‘монастир’, в ілюстрації — **мунастырь**: продала есть. тотъ мунастырь. Гр 1378 (2, ю.-р.) (СДЯ II, с. 22);

⁵ «Словник староукраїнської мови XIV—XV ст.», як зазначав Л.М. Полюга, «має важливе загальнослов’янське наукове і культурне значення, бо подає не лише семантику слів, варіанти термінів, виражених одним словом чи словосполученням, вперше так широко характеризує синтаксичні функції службових слів, а і перелічує всі фонетичні та графічні варіанти слів, які можна використовувати при вивченні історичної фонетики української мови» (Полюга, 2000, с. 196).

• **озеро** ‘озеро’, в ілюстрації — **возеро**: нашу печѡ(т). привѣсили есмо. оу возера. оу круды. Гр 1400 (1, ю.-р.) (СДЯ VI, с. 100) тощо.

Окрім цього, у реєстровій частині аналізованого словника не зазначено походження іншомовних слів. Наголосимо, що в реєстрі ССУМ^{14–15} про походження лексем, які ввійшли до староукраїнської мови із західних слов’янських чи з неслов’янських мов (церковнослов’янської, польської, чеської, латинської, грецької, німецької тощо), свідчать подані у круглих дужках іншомовні паралелі (СУМ^{14–15} ПЗ, с. 11). Для українських лексикографів зазначати етимон до реєстрового слова є принципово важливим, адже це характеризує українську мову як відкриту систему, що має тісні живі контакти з іншими мовами. У СДЯ зафіксовано, наприклад, такі іншомовні слова, які репрезентовано винятково в українських грамотах XIV сторіччя:

• **вѣчистыи** ‘віковічний, споконвічний’: се ꙗ князь гаріа холмьскіи... по смѣрти сѣна моего княза семена придали єсмо к цѣркѣви бѣжой преч(с)тои бѣгомѣре на бѣгомолѣ вечистоє села стрижово слѣпче космово. Гр 1376 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 308); пор.: **вѣчистыи** (*снн.* wieczysty) (ССУМ^{14–15} 1, с. 232);

• **голдovanje** ‘васальна присяга на вірність’: голдование и вѣрность, и послушство. Гр 1388 (2, ю.-р.); хочемъ кголдова(т). короле(в)... подлугъ вбычаа. ако ко(л) бываю(т) при голдованию. Гр 1388 (6, ю.-р.) (СДЯ II, с. 348); пор.: **голдovanje** (*снн.* holdováni, *снн.* holdowanie) (ССУМ^{14–15} 1, с. 247);

• **голдovati** ‘присягати на вірність’: и корунѣ польскои. голдовали єсмо вѣрно и право. Гр 1388 (4, ю.-р.); хочемъ кголдова(т). короле(в) и єго королици. и єго дѣте(м). и кору(н) польскои. Гр 1388 (6, ю.-р.) (СДЯ II, с. 348); пор.: **голдovati** (*снн.* holdovati, *снн.* holdować) (ССУМ^{14–15} 1, с. 247);

• **гофмистръ** ‘управляющий двору короля’: а при томѣ были свѣдци. панъ спытокъ воєвода краковьски... панъ гофмистръ крѣщнѣ панъ кми-та. Гр 1394 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 376); пор.: **гофмистръ** (*снн.* hofmistr, *снн.* hofmistrz, *снн.* hovemeister) (ССУМ^{14–15} 1, с. 258) тощо.

У СДЯ та ССУМ^{14–15} подано ідентичні тексти-цитати лише з досліджуваних грамот, напр.: **докончивати** ‘домовлятися, укладати договір’: Се ꙗзь князь великыи димитрии. докончиваю и повинуюса службою таковою. а се докончанье межи королемъ польскымъ. и княземъ дмитриемъ. Гр 1366 (1, ю.-р.) (СДЯ III, с. 39); пор.: **докончивати** (ССУМ^{14–15} 1, с. 314).

У СДЯ зафіксовано статті, у яких, окрім ілюстративного матеріалу з українських грамот, подано тексти-цитати з «пам’яток із земель Північної Русі (сьогоднішньої Білорусії та колишньої Новгородської республіки)»⁶ (Гетка, Мойсієнко, 2024, с. 195). Серед слів з українських грамот, паралельно зафіксованих у білоруських та новгородських грамотах, назвемо такі:

⁶ Й. Гетка і В.М. Мойсієнко переконані, що «від XI ст. можна говорити про розвиток русько-української (давньоукраїнської) писемності/літературно-писемної мови, від якої й виводимо початки сучасної української літературної мови, а також про розвиток у той час русько-новгородської писемності/літературно-писемної мови, традиція якої, проте, була перервана через московське завоювання й подальше знищення Новгородської Республіки» (Гетка, Мойсієнко, 2024, с. 17).

• **завѣсити** ‘привісити, прикріпити’: А на то дали єсмо свои листь. и печать завѣсили своєго князьтва. Гр 1375 (ю.-р.); на то(ж) сюю грамоту дали есмы. и своими печатъми завесили. Гр 1386 (4, смол.); а на то дали єсмы. грамоту нашю. и печать завѣсили. Гр 1390 (2, ю.-р.) (СДЯ III, с. 290);

• **досьмотрити** ‘розглянути, розібратися’: Мы Великій Князь Витовть... Досмотрили есмо того, жаловаль Князь Андрей Василю на Свидригайла, а Свидригайло жаловаль на Андрея. И мы того досмотрили и раздѣлили и развели. Гр 1390 (3, з.-р.); досмотрили есмь того. жаловаль кна(з) бискупъ. на викгаила. и викгаило. жалова(л) на Бик(у)па. в ловишча. Гр 1398 (3, з.-р.); Гр ок. 1399 (5, полоцк.) (СДЯ III, с. 73);

• **розмирьє** ‘війна’: верху того про ту пакость што са в розмирьи створило. как имъ ш(т) шбою сторону ш(т)ступити. Гр 1264 (з.-р.); а оли будеть новгороду розмирьє. Гр 1371 (новг.) (СДЯ X, с. 439).

Проаналізований словниковий матеріал свідчить про суттєві розбіжності між реальним походженням лексем (українська, білоруська, новгородська тощо) і їх лексикографією інтерпретацією. Це фактично ставить під сумнів уявлення про однорідність т. зв. «давньоруського» лексичного фонду і переконливо доводить, що т. зв. «давньоруська мова» в її лексикографічному представленні — конструкт із регіональних писемних традицій.

Дослідники киеворуської писемної традиції відзначали, що штучне розширення історії словникового складу російської мови українськими текстами має «подвійний згубний ефект для україністики: окрім хибного уявлення лексем російської мови, у реципієнта, який не замислюється, що російські словникові статті проілюстровано українськими пам'ятками, складається ще й хибне уявлення про самі пам'ятки, які автоматично починають класифікувати як російські чи ототожнювати з ними» (Гетка, Мойсієнко, 2024, с. 195).

У СДЯ як перші чи єдині фіксації подано матеріал не тільки з українських пам'яток ділового стилю — грамот, а й із текстів інших стилів і жанрів. До корпусу джерел цього словника, наприклад, залучено понад 30 текстів релігійного стилю XI—XIV сторіч: *Апостол тлумачний* 1220 р. (Ап 1220)⁷, *«Слова» Григорія Богослова (Назіянзина)* XI ст. (ГБ XI), *16 слів Григорія Богослова з тлумаченнями Никити Іраклійського* XIV ст. (ГБ XIV), *Остромирове Євангеліє* 1056—1057 рр. (ЕвОстр 1056—1057), *Мстиславове Євангеліє* 1095—1117 рр. (ЕвМст до 1117), *Галицьке (Крилоське) Євангеліє* 1144 р. (ЕвГал 1144), *Добрилове Євангеліє* 1164 р. (ЕвДобр 1164), *Георгієве (Галицько-Волинське) Євангеліє* 1264—1301 рр. (ЕвГал 1266—1301), *Симонівське Євангеліє* 1270 р. (Ев 1270), *Євсевієве Євангеліє* 1283 р. (Ев 1284), *Кондакар* 1207 р. (Конд 1207), *Путятинна мінея за травень* XI ст. [Мин (Путян.) ок. 1100 (май)], *Псалтир* 1397 р. (Псалт 1397), *Парамійник* 1271 р. (Парем 1271), *Службник* XIII ст. (Служ XIII), *Стихирар мінейний, нотний XII — XIII ст.* (Стих XII—XIII) тощо.

⁷ У дужках зазначаємо умовне скорочення пам'ятки в аналізованому словникові.

Назвемо українські релігійні тексти, залучені до СлРЯ: *Городиський (Христоніпільський) Апостол* XII ст. (Апост.Христ.), *Архангельське Євангеліє* 1092 р. (Арханг.єв.), *16 слів Григорія Богослова з тлумаченнями Никити Іраклійського* XIV ст. (Гр.Наз.¹), *XIII слів Григорія Богослова* XI ст. (Гр.Наз.), *«Молитва» київського митрополита Іларіона* XI ст. (Илар.Мол.), *Кондакар* 1207 р. (Конд.І), *Кондакар* к. XII — поч. XIII ст. (Конд.ІІ), *Мінея служебна Дубровського* XI ст. (МинДубр.¹), *Мстиславове Євангеліє* 1095—1117 рр. (Мст.єв.), *Остромирове Євангеліє* 1056—1057 (Остр.єв.), *Парамійник* 1271 р. (Парем.⁴), *Псалтир XIII—XIV ст.* (Псалт.арх.Амф.¹), *Псалтир «Чудовський»* XI ст. (Псалт.Чуд.) та ін.

З українських грамот до словникових статей СДЯ часто потрапляли різноструктурні словосполучення номінативного характеру, які, на думку дослідників, «несуть не тільки предметну, а й естетичну інформацію: пробуджують уяву, викликають переживання у слухачів, прикрашають мову, передають її дух» (Черевко, 2013, с. 7), напр.:

- **вынати на роуки** ‘взяти на поруки’: Поручили(с). кна(з) велико(м) скирьгаилу. за гридка за костантинови(ч). вынали его на свои ру(к). за побѣгъ и за все лихое. первый поручни(к) кна(з) михаило евнутеви(ч). Гр ок. 1392 (4, з.-р.) (СДЯ II, с. 247);

- **на вѣки вѣкомъ, на вѣку вѣкомъ** ‘навічно, назавжди’: а при томъ при всѣмъ вставлаємъ єго и єго дѣти и єго намѣстки и єго шатки. на вѣки вѣкомъ непородхомо. Гр 1394 (ю.-р.); а то даємъ тако на вѣку вѣкомъ ему и его дѣтемъ. и его шатку, не имаєтъ ѡ(т) нихъ то штоити. Гр 1399 (1, ю.-р.) (СДЯ II, с. 293);

- **широкии грошь** ‘срібна монета, яка дорівнювала чверті гривні’: и с каждого кмета. по два гроша широкаа. оу кнажю комору давати на каждыи рокъ. Гр 1378 (1, ю.-р.) (СДЯ II, с. 395);

- **за даръ дати** ‘дарувати’ а даль єсмы. иванови оу вѣкъ. а волень продаати. и за даръ да (!). кому коли хочеть. Гр после 1349 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 432);

- **дати въ роуки** ‘підкорити кого кому’: наши неприатели вор(о)зи. даль, намъ всихъ оу наши руки. Гр 1393 (1, ю.-р.) (СДЯ II, с. 435);

- **здоровымъ животомъ** ‘при доброму здоров’ї’: аже пришедь... своею доброю волюю. здоровымъ животомъ. ничимъ не принужень. и продалъ пану клюсови. свою дѣднину. Гр 1400 (1, ю.-р.) (СДЯ III, с. 258);

- **гривна золота** ‘золота гривня’: А кто на то оустанеть тотъ заплатить гривну золота вины а гривну золота послухомъ. Гр 1368 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 388);

- **гривьна ладъская** ‘польска гривня’: взали єсмы. пѣназми... и ѿ: гривень ладъцкихъ. Гр 1386—1418 (ю.-р.); взаль оу мене клепахъ .її гривень лацкихъ. Гр 1386—1418 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 388);

- **гривьна роусьская**: хочю дати... моему милому... королю двѣстѣ гривень рускихъ. Гр 1398 (2, ю.-р.) (СДЯ II, с. 388) тощо.

В українських грамотах зафіксовано низку особових і географічних назв відапелятивного походження, які також подано у СДЯ, напр.:

• у складі топонімів: **голоє болото** — и мы то(г). досмотрили. и роздѣлили есмо. имѣ. голое болото, на полы. Гр 1398 (3, з.-р.) (СДЯ II, с. 351); **городно** — на крѣпость. сему... листу. нашу печа(т). привѣсили есмо. оу возера. оу крудь. межи. городна. Гр 1400 (1, ю.-р.) (СДЯ II, с. 359); пор. **городно** ‘(назва міста у Троцькому воєводстві) Гродно’ (ССУМ^{14–15} 1, с. 252); **моисѣєва долина** — сѣножать на моисѣєвѣ долинѣ. Гр после 1349 (ю.-р.) (СДЯ III, с. 40); пор. **моисѣєва долина** ‘назва сільськогосподарського угіддя у Перемишльській землі’ (ССУМ^{14–15} 1, с. 606); **стриновъ рогъ** — з лѣсо(м) што зовоу(т) стрыно(в) ро(г). Гр 1388 (ю.-р.) (СДЯ X, с. 400);

• у складі особової назви: **гольи** — а на то послуши. иванъ владычинъ зать... Васко голый. Гр 1385 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 351); **дадьковичъ** — пани хонька. васковаѣа дадьковича жена. Гр 1387 (2, ю.-р.) (СДЯ III, с. 174); **дада** — первый поручни(к) кна(з) михаило евнутеви(ч)... иванъ ру(с) нови(ч). ѡсипъ дада. исаи соколникъ. Гр 1392 (4, з.-р.) (СДЯ III, с. 174); **калита** — гриць с брато(м) степано(м). кали(т). ива(н). Гр 1388 (2, ю.-р.) (СДЯ IV, с. 195) тощо.

В українських грамотах серед антропонімної лексики задокументовано імена українських міщан у живомовних фонетико-морфологічних і словотвірних формах, напр.: пани хвнька. Гр 1378 (2, ю.-р.) (СДЯ II, с. 38); панъ ганько. Гр 1368 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 129); Васко голый. Гр 1385 (ю.-р.) (СДЯ II, с. 350); панъ дмтръ. панъ петръ. Гр после 1349 (ю.-р.); панъ кнефль михно воить гарославський. Гр 1371 (ю.-р.); панъ андрѣашъ староста руский. Гр 1378 (1, ю.-р.); панъ мартинъ воевода, панъ олешко ганчинський. Гр 1386 (1, ю.-р.); панъ гринько. Гр 1391 (2, ю.-р.); костко желвовичъ. Гр 1396 (ю.-р.); ашко мазовшанинъ. панъ мичко. Гр 1400 (1, ю.-з.) (СДЯ XII, с. 258).

Отже, мовний матеріал українських грамот XIV сторіччя не лише підтверджує концепції «давньоруської мовної єдності», а й демонструє наявність чітко окресленої української мовної системи. Тому його інтерпретація як складника історії російської мови є методологічно необґрунтованою.

Аналіз словникового матеріалу переконливо засвідчує, що українські грамоти XIV сторіччя становлять системний і структурно значущий компонент джерельної бази СДЯ, а не випадковий чи допоміжний матеріал. У низці словникових статей саме вони забезпечують першу або єдину фіксацію окремих лексем; єдину ілюстрацію певного значення; хронологічну прив’язку лексичного вживання. Тобто українські документи не лише ілюструють, а й формують реєстр СДЯ, а отже, беруть участь у самій реконструкції історичного словникового складу.

Залучення до реєстру «Словаря древнерусского языка (XI—XIV вв.)» українських грамот без адекватної мовної атрибуції, із системним ігноруванням українських фонетичних та графічних рис призводить до де-факто введення українського матеріалу до історії «давньоруської» (у розумінні московитів — найдавнішого етапу «російської») мови на рівні словникової репрезентації. Порівняння зі «Словником староукраїнської мови XIV—XV ст.», де застосовано принципово інший підхід — чітку локалізацію пам’яток, коректну мовну атрибуцію, обережнішу інтерпретацію се-

мантики, — засвідчує, що проблема не у джерелах, а в їх інтерпретації укладачами «Словаря древнерусского языка (XI—XIV вв.)», зумовлений не лінгвістичними чинниками, а ідеологічними настановами.

У цьому контексті постає запитання: чи може лексикографічна практика, що ігнорує ареальну специфіку джерел, слугувати підставою для реконструкції історії окремої мови? Очевидно, що без урахування походження текстів і системного аналізу їхніх мовних рис будь-яка реконструкція ризикує відтворювати не історичну реальність, а кодифікаційний конструкт.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Грамоти XIV — Пешак М.М. (упоряд.). (1974). *Грамоти XIV ст.* Київ: Наукова думка.

Грамоти XIV—XV — Розов В. (1928). *Українські грамоти* (т. I: XIV — перша половина XV ст.). Київ.

СДЯ — Аванесов Р.И., Улуханов И.С., Крысько В.Б. (ред.). (1988—2023). *Словарь древнерусского языка (XI—XIV вв.)* (т. I—XIII).

СлРЯ — Бархударов С.Г., Филлин Ф.П., Шмелев Д.Н., Богатова Г.А., Крысько В.Б., Кривко Р.Н., Пенькова Я.А. (ред.). (1975—2023). *Словарь русского языка XI—XVII вв.* (вып. 1—32). Москва.

ССМ-СР проспект — Карпова В.Л., Нимчук В.В. (ред.). (1987). *Словарь старославянского языка восточнославянской редакции XI—XIII вв. Проспект.* Киев: Наукова думка.

ССУМ^{14–15} — Гумецька Л.Л. (ред.). (1977—1978). *Словник староукраїнської мови XIV—XV ст.: у 2 т.* (т. 1—2). Київ: Наукова думка.

СУМ^{14–15} ПЗ — Керницький І.М. (ред.). (1964). *Словник староукраїнської мови XIV—XV вв. Пробний зошит* (т. 1—2). Київ: Наукова думка.

ЛІТЕРАТУРА

Гетка Й., Мойсієнко В. (2024). *Спочатку було Слово... Від мовного узусу — до літературної норми (Нарис генези української літературної мови)*. Варшава. <https://surl.li/oeejhg> (дата звернення: 28.01.2026).

Коца Р.О., Пуряєва Н.В. (2025). Історія та перспективи лексикографічного опрацювання української мови раннього писемного періоду (Від проєкту «Словника старослов'янської мови східнослов'янської редакції» до створення «Словника української мови XI—XIII ст.»). *Українська лінгвістична медієвістика*, 2, 4—23.

Кровицька О.В. (2005). *Українська лексикографія: теорія і практика*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Кровицька О., Осінчук Ю. (2021). Онімна спадщина в лексикографічних джерелах української мови XIV—XVIII ст. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. На пошану Кирила Йосиповича Галаса (до 100-річчя з дня народження)*, 1 (45), 268—275. Ужгород: ПП Данило С.І.

Купчинський О. (1997). Забуті та невідомі староукраїнські грамоти XIV — першої половини XV ст. *Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці Історично-філологічної секції* (с. 233, 333—359). Львів.

Лукінюк М.В. (2012). *Обережно: міфи! Спроба системного підходу до висвітлення фальшувань історії України*. 2-ге вид., випр. Київ: Видавництво імені Олени Теліги.

Мойсієнко В.М. (2025). Українська писемність XI—XIV ст.: розвінчання російських міфів (за матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 8 січня 2025 р.). *Вісник НАН України*, 3, 50—60.

- Пешак М.М. (2007). Грамоти XIV—XV ст. *Українська мова: енциклопедія* (с. 121—122). Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана.
- Полюга Л.М. (2000). Українські історичні словники в контексті слов'янської лексикографії. *Проблеми слов'янознавства: зб. наук. праць*, 51, 195—198. Львів.
- Пуряєва Н.В., Коца Р.О., Бабенчук Б.В. (2022). Студії з історичної лінгвістики в Інституті української мови НАН України. *Українська мова*, 1, 52—64. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.01.052>
- Черевко І. (2013). *Фразеологія пам'яток української мови XVI—XVII століть: семантика, структура, стиль*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Статтю отримано 12.01.2026

Статтю схвалено 19.03.2026

Статтю опубліковано 08.04.2026

REFERENCES

- Cherevko, I. (2013). *Phraseology of Ukrainian language monuments of the 16th—17th centuries: semantics, structure, style*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Getka, Y., & Moisiienko, V. (2024). *In the beginning was the Word... From linguistic usage to literary norm (Essay on the genesis of the Ukrainian literary language)*. Warsaw. Retrieved January 28, 2026 from <https://surl.li/oeejhg> (in Ukrainian).
- Kotsa, R.O., & Puriaieva, N.V. (2025). History and prospects of lexicographical processing of the Ukrainian language of the early written period (From the project of the “Dictionary of the Old Church Slavonic Language of the East Slavic Edition” to the creation of the “Dictionary of the Ukrainian Language of the 11th—13th Centuries”). *Ukrainian Linguistic Medieval Studies*, 2, 4—23 (in Ukrainian).
- Krovyt'ska, O.V. (2005). *Ukrainian lexicography: theory and practice*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Krovyt'ska, O., & Osinchuk, Yu. (2021). Onymous heritage in lexicographical sources of the Ukrainian language of the 14th—18th centuries. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology. In honor of Kyrylo Iosypovych Galas (to the 100th anniversary of his birth)*, 1 (45), 268—275. Uzhhorod: PP Danylo S.I. (in Ukrainian).
- Kupchynskiy, O. (1997). Forgotten and unknown old Ukrainian letters of the 14th — first half of the 15th century. *Notes of the Shevchenko Scientific Society. Proceedings of the Historical and Philosophical Section* (pp. 233, 333—359). Lviv (in Ukrainian).
- Lukiniuk, M.V. (2012). *Beware: Myths! An Attempt at a Systematic Approach to Exposing Falsifications of Ukrainian History*. 2nd ed., correct. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy (in Ukrainian).
- Moisiienko, V.M. (2025). Ukrainian writing of the 11th—14th centuries: debunking Russian myths (based on materials from a report at a meeting of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine on January 8, 2025). *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 3, 50—60 (in Ukrainian).
- Peshchak, M.M. (2007). Charters of the 14th — 15th centuries. *Ukrainian language: encyclopedia* (pp. 121—122). Kyiv: Vydavnytstvo “Ukrainska entsyklopediia” ім. М.Р. Бажана (in Ukrainian).
- Poliuha, L.M. (2000). Ukrainian historical dictionaries in the context of Slavic lexicography. *Problems of Slavic studies: Collection of scientific works*, 51, 195—198. Lviv (in Ukrainian).
- Puriaieva, N.V., Kotsa, R.O., & Babenchuk, B.V. (2022). Studies in historical linguistics at the Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine. *Ukrainian language*, 1, 52—64. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2022.01.052> (in Ukrainian).

Received 12.01.2026

Approved 19.03.2026

Published 08.04.2026

Yurii Osinchuk, Candidate of Sciences in Philology, Senior Researcher,
Senior Research Fellow in the Department of Ukrainian Language
I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Kozelnytska St., Lviv 79026, Ukraine
E-mail: osinchuk@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4045-1044>

VOCABULARY OF UKRAINIAN LETTERS
OF THE 14th STORY IN THE “DICTIONARY OF THE
OLD RUSSIAN LANGUAGE (11th—14th CENTURIES)”

The article examines the vocabulary of fourteenth-century Ukrainian charters that were incorporated into the source base of *the Dictionary of the Old East Slavic Language of the 11th—14th centuries*. The lexicographic treatment of the language of fourteenth-century charters was also undertaken by the compilers of *the Dictionary of the Old Ukrainian Language of the 14th—15th centuries*, edited by L. Humetska.

Ukrainian lexical items attested in charters were frequently used in the Russian dictionary to demonstrate the presumed antiquity of Russian vocabulary. The headword inventory of *the Dictionary of the Old East Slavic Language of the 11th—14th centuries* is supplemented by lexemes drawn from Ukrainian charters. A number of headwords are documented with two, three, four, or more illustrative citations exclusively from Ukrainian charters. The dictionary register also includes a certain number of borrowings originating from Old Ukrainian charters. In several polysemous lexemes, one of the meanings or sub-meanings is interpreted solely on the basis of the analyzed texts, while a number of dictionary entries representing first attestations are illustrated exclusively by examples from charters. In the published volumes of *the Dictionary of the Old East Slavic Language of the 11th—14th centuries*, particular scholarly value is attached to lexical items from Ukrainian charters that are not characteristic of the Russian language but remain productive in Ukrainian. Ukrainian charters provide evidence for nominative word combinations of various structural types recorded in the dictionary entries of the Russian dictionary. They also document a range of personal and geographical names of deverbal and denominal origin. Within the corpus of anthroponymic vocabulary, the analyzed administrative texts extensively attest the names of Ukrainian townspeople in vernacular Ukrainian phonetic, morphological, and derivational forms.

Fourteenth-century Ukrainian charters attest to the core linguistic features of Ukrainian that had already become clearly established by that period and that distinguish Ukrainian as an independent linguistic system within the Slavic world.

Keywords: charters, vocabulary, linguistic features, headword, historical dictionary.